

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ד, תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ניבים ופתגמים

בירך על המוגמר

אין לך מצב נעים יותר לאדם או לחברה מאשר התקרבות סיומה המוצלח של איזו פעולה גדולה, שאז הם יכולים לבשר למיודעיהם, כי המפעל הולך ונשלם, ועוד מעט יוכלו לברך על המוגמר. אכן, כמעט טבעי בעינינו ביטוי זה: לברך על המוגמר, שבו אנו מבינים בפשטות: לברך על הדבר הגמור, על המפעל שהגיע לסיומו, ובכל זאת ירגישו אולי בעלי חוש לשוני מעודן, שאין הדבר פשוט כל כך: ריח של מובאה מתוך מקור קדום נודף מתוך הביטוי הזה. במשנה (ברכות וו) מצאנו: „היו יושבין לאכול, כל אחד ואחד מברך לעצמו... בא להם בתוך המזון, כל אחד ואחד מברך לעצמו, לאחר המזון, אחד מברך לכולם, והוא אומר על המוגמר, אף על פי שאין מביאין את המוגמר אלא לאחר הסעודה.“ עד כאן דברי המשנה, ואולם מה עניין „מוגמר“ במשנה? הננו מרגישים, כי אין מלה זו באה כאן בהוראת דבר שנגמר, ואכן בגמרא שם (מג ע"א) אנו קוראים: „כל המוגמרות מברכין עליהן בורא עצי בשמים“, וכן בתוספתא שבת א כג „נותנין מוגמר על גבי גחלים“. הרי שלא על סיום וגמר מדובר כאן, אלא על בשמים, שמקטרים אותם על גבי גחלים! ואמנם אין המלה „מוגמר“ כאן כלל משרש „גמר“ העברי, אלא משרש „גמר“ ארמי, שממנו השם „גמר, גומרא“ במשמעות „גחלת“, והפועל הארמי „גמר“, שפירושו: קטר קטורת על גבי גחלים, כך, למשל, הכתוב בשיר השירים גו „מקוטרת

מור ולבונה" מתורגם בארמית: „מתגמרא מן קטורת בושמין".
 נוהגים היו בני הקדם לקטר את ביתם במיני בשמים, ביחוד
 לאחר הסעודה. על מנהג זה מעידה גם המלה הלועזית perfume,
 השגורה גם בלשוננו. מלה זאת היא צירוף המלית per,
 שפירושה דרך, והשם הרומי fumus, שפירושו עָשָן, או הפעל
 הרומי fumare, שפירושו „קטר בעשן". ולכך מתכוונת גם
 המשנה: „לאחר המזון אחד מברך לכולם, והוא אומר על
 המוגמר", כלומר, אותו האדם, שנתכבד לברך לאחר המזון
 בשם כל המסובים, הוא גם המברך על המוגמר, על הבשמים
 שמביאים לאחר הסעודה לקטר בהם את הבית. למדנו אפוא,
 שאין הביטוי „ברך על המוגמר", השגור בפנינו, אלא מדרש
 מלים נאה, הבנוי על ביטויים דומים במשנה ובגמרא, שהוראתם
 במקורם אחרת היא. מליצה היא, אך מליצה מן הסוג הנאה,
 שהשומע או הקורא הרגיל יקבלנה כפשוטה, ואילו היודע
 את מקורה ימצא בה יופי משנה.

לא ראה צורת מטבע

„אינני רואה צורת מטבע" — כך מתאונן הנווני זעיר,
 שמזלו הרע גרם לו לשבת במקום נידח, שאין עוברים ושבים
 מצויים שם ואין קונים לסחורתו. מה מקורו של ניב זה? —
 בתלמוד ירושלמי (עבודה זרה ג א) מדובר על איסור קריאת
 כתב הכתוב מתחת לצורות של צלמים. וזה תוכן דברי הגמרא:
 „כתב המהלך תחת הצורות או תחת האיקוניות (כלומר, תחת
 צלמי האלילים) אין מסתכלין בהן בשבת, ולא עוד אלא אף
 בחול אין מסתכלין באיקוניות, ומה טעם? אל תפנו אל האלילים

— אל תפנו לראותם. כשנפטר רבי נחום בר סימאי כיסו את האיקוניות במחצלאות, אמרו: כמו שלא ראה אותם בחייו, כך לא יראם במותו, ולמה נקרא שמו נחום איש קודש קדשים? — שלא הביט בצורת מטבע מימיו. עד כאן תוכן דברי הירושלמי.

מצאנו אפוא את מקור הביטוי „לא ראה צורת מטבע“ במימרה זו על נחום איש קודש הקדשים. והכוונה, שאותו האיש הקדוש, רבי נחום בר סימאי, לא הביט בצורות הצלמים והאלילים, שהיוונים והרומאים ועמים אחרים עובדי האלילים היו נוהגים לחרות את דמות דיוקנם על גבי המטבעות. ולא משום שלא נודמן לו מטבע מחמת עניות, אדרבה, אפשר שהיה אמיד והפרוטה הייתה מצויה בכיסו. אך מרוב תעבו את האלילים ומחמת הצו המפורש „אל תפנו אל האלילים“ נזהר מלהסתכל בצורתם, אפילו כשהיא רק חקוקה על גבי מטבע. וכגמול לרוב זהירותו בחייו זכה לכך, שאף ביום פטירתו כוסו כל הצלמים במחצלאות, שלא יראם אותו, צדיק.

אנחנו הכנסנו רק שינוי קטן במימרה „לא הביט בצורה מטבע“, שנאמרה על רבי נחום בר סימאי, ובמקומה אנו אומרים „לא ראה צורת מטבע“, והרי הרווחנו בכך ביטוי חמביע בקצרה ובדרך ציורית את מצבו של אותו עלוב, שכלחה פרוטה מכיסו.

ועוד שינוי קל אחר: אינו מכיר צורת מטבע; והרי לנו ביטוי מליצי, שמשתמשים אף בו לעתים, להביע את ישרו וצדקו של שופט צדק, שונא בצע, שאינו לוקח שוחד ודן דין אמת לאמתו.